

DUES QÜESTIONS DE FONOLOGIA DIACRÒNICA CATALANA*

1. *L'evolució de les /ɛ/ i /é/ etimològiques: problemes i perspectives*

El tema que penso considerar dins el primer apartat d'aquest treball és una de les transformacions vocàliques més originals i alhora més problemàtiques de la fonologia històrica catalana dins el context més general de l'evolució fònica dels parlars romànics occidentals. De més a més, és un fenomen que ha atret l'atenció de molts lingüistes, així com la dels parlants mateixos dels diversos dominis dialectals de la llengua catalana. Es tracta del desenvolupament del descendent de la *e* tancada accentuada (/ɛ/) del llatí vulgar, el qual no pot analitzar-se sense tenir en compte també l'evolució de l'altra *e* tònica, és a dir, la *e* oberta (/é/).

És ben sabut que el reflex de la /ɛ/ originària no és idèntic en tots els parlars catalans moderns. Si hom fa cas omís de les excepcions al tractament bàsic d'aquesta vocal, les quals en realitat són poques, es pot dir en línies generals que l'evolució de la *e* tancada etimològica en català ha estat la següent: Ha esdevingut una *e* oberta en el dialecte central (CATĒNA > *cadena* [kəðɛnə]), una vocal mig-central neutra (/ɔ/) en la major part dels parlars balearics ([kəðɔnə]), una *e* tancada en el català nord-occidental, en valencià i en alguerès ([kəðɛna]), i una *e* de timbre mitjà (/é/), semblant a la *e* castellana, en rossellonès ([kəðéna]).

Quant a la *e* oberta originària, aquesta s'ha tancat en /ɛ/ en tots els dialectes catalans sense exceptuar-ne el rossellonès antic, el qual

* Aquest treball representa una versió abreujada d'una conferència feta per l'autor el 20 de maig de 1985 a l'Institut d'Estudis Catalans dins el cicle de conferències organitzat per la CIRIT i la Secció de Llengua i Literatura de la Societat Catalana d'Estudis Històrics.

parlar té actualment una *e* d'obertura mitjana a conseqüència de la confluència de les /*ê*/ i /*é*/ primitives. Això no obstant, el tancament de la /*é*/ etimològica no arribà a produir-se en alguns contextos fonològics concrets: La *e* oberta s'ha conservat davant una /*l*/ (*gela* [ž^hɛlɔ], *mel* [mɛl]), davant una /*r*/ (*ferro* [fɛr̄u], *terra* [tɛr̄ɔ]), davant una semivocal bilabial d'origen consonàntic (*peu* [pɛu] < PĒDE, *preu* [prɛu] < PRĒTĪU, *deu* [dɛu] < DĒCE), davant una /*r*/ seguida d'una consonant no labial (*merla* [mɛrlɔ], *obert* [uβɛrt]), i davant el reflex del grup romànic —N'R— (*divendres* [diβɛndrɔs] < DIE-VĒNĒRĪS, *tendre* [tɛndrɔ] < TĒNĒRU).¹

El problema del desenrotllament en català de les dues menes de *e* ha estat estudiat per diversos filòlegs, els quals sovint hi han vist diferents tipus d'evolucions. Avui sabem que no es tractà simplement d'una inversió fortuïta de les /*ê*/ i /*é*/ llatines, sinó que l'evolució d'aquestes vocals fou molt més complicada. Tenim per cert, però, que no ocorregué una diftongació espontània de la /*é*/ com la que suggeriren Fabra, Fouché i Griera, entre altres.² Ultra això, gairebé tots els estudiosos creuen actualment que el sistema vocàlic modern del mallorquí, amb el fonema /*ɛ*/, representa si fa no fa el del dialecte central arcaic. En aquest sentit, emperò, resulta més difícil precisar els límits geogràfics antics de la /*ɛ*/ en el català peninsular, tot i que és probable que aquest fonema neutre no es conegués més terra endins de la línia que avui separa els dos grans grups dialectals que solen anomenar-se català oriental i català occidental.

La polèmica que havia sorgit entorn de l'evolució de les /*ê*/ i /*é*/ etimològiques en català experimentà un progrés notable arran dels anys 1932 i 1934 amb la publicació d'un estudi monogràfic sobre l'alguerès escrit per Kuen, i una sèrie de treballs recents de Lüdtke, Alarcos Llorach i Gulsoy han ajudat a aclarir encara més el problema.³ Respecte

1. Vid. A. M. BADIA MARGARIT, *Gramàtica històrica catalana* (Barcelona 1951), p. 132.

2. Pompeu FABRA, *Les e toniques du catalan*, «Revue Hispanique», xv (1906), p. 20; Pierre FOUCHÉ, *La diphtongaison en catalan*, «Butlletí de Dialectologia Catalana», XIII (1925), ps. 27-31; Antoni GRIERA, *Gramàtica històrica del català antic* (Barcelona 1931), p. 43.

3. Heinrich KUEN, *El dialecto de Alguer y su posición en la historia de la lengua catalana*, «Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura», v

a aquests estudis, és important notar que se serveixen d'arguments de tipus estructural per tal d'explicar el canvi de /é/ en /ó/ i, també, el pas d'aquesta vocal neutra a /ê/ en el català central. A continuació examinaré breument les tesis principals dels treballs al·ludits pel que fa a l'evolució que ens interessa ací.⁴

Kuen, en la seva monografia citada, proposa que el descendent de la *e* tancada del llatí vulgar sofrí un desplaçament horitzontal tot esdevenint un so central, és a dir [ó]. A parer seu, aquest canvi fou anterior a la simplificació del diftong romànic /ái/ i també ocorregué abans que s'acoblés el tancament de la *e* oberta llatina en [ê], puix que si no hagués succeït així, llavors tant la /é/ primitiva com les /ái/ i /ê/ haurien sofert un procés de centralització. El que Kuen no explica, però, és per què els reflexos de les /é/ i /ê/ llatines es desplaçaren cap a [ó] i [ê] respectivament.

Lüdtke, en canvi, suggerí una transformació fonològica en forma d'una cadena de propulsió, la qual, en el català oriental, fou motivada per la simplificació del diftong /ái/. Aquest so complex, en monofongar-se a [ê], hauria empès la /é/ antiga cap a [ó]; i aquesta vocal neutra, al seu torn, hauria fet pressió sobre el reflex de la /ê/ llatina, tot empenyent-la cap a [ê].

Segons Alarcos Llorach, la simplificació de /ái/ no podia constituir un motiu suficient per provocar uns canvis tan radicals com els de /é/ en /ó/ i de /ê/ en /ê/. A diferència de Lüdtke, el que hi veia Alarcos Llorach era una transformació simultània de les /é/ i /ê/ etimològiques en [ó] i [ê] respectivament, procés que fou originat no solament per la simplificació de /ái/, sinó també per una tendència antiga de la /á/ a convertir-se en [ê], tal com s'esdevé avui en el parlar d'alguns indrets mallorquins.

(1932), ps. 121-177, VII (1934), ps. 41-112; Helmut LÜDTKE, *Die strukturelle Entwicklung des romanischen Vocalismus* (Bonn 1956), ps. 207-209; Emilio ALARCOS LLORACH, *La constitución del vocalismo catalán*, dins «*Studia Philologica: Homenaje ofrecido a Dámaso Alonso*», I (Madrid 1960), ps. 35-48; Joseph GULSOY, *L'evolució de les ee tòniques en català*, dins «*Mélanges de Philologie et de Toponymie Romanes offerts à Henri Guiter*» (Perpinyà 1981), ps. 81-104.

4. Per a un resum detallat de les tesis esmentades, *vid.* Philip D. RASICO, *Estudis sobre la fonologia del català preliterari* (Montserrat 1982), ps. 35-41.

Gulsoy, per la seva part, posa en dubte la tesi d'Alarcos Llorach pel que fa al paper suposat de la /á/ en els reajustaments del sistema vocàlic del català oriental, i explica amb arguments convincents que la centralització del reflex de la /ĕ/ (> [ǎ]) es degué a una tendència de tancar-se la /ĕ/ etimològica en [ĕ] dins certs contextos fonològics, com ara davant una consonant o semivocal palatal i sovint també darrera aquests sons (/λ/, [i], etc.), davant una nasal, i davant una consonant o semivocal bilabial (/b/, [u], etc.). Per això, la /ĕ/ primitiva es desplaçà cap a /ǎ/ per tal de protegir el marge de seguretat entre la /ĕ/ (< /ĕ/, /áĭ/) i la /ĕ/ que havia restat en formes del tipus *cel*, *terra*, *gendre*, etc. Quant al canvi de la /ǎ/ en /ĕ/ dins el català oriental peninsular, Gulsoy suggereix la possibilitat que l'obriment experimentat per aquella vocal neutra fos motivat per un procés de dissimilació en mots que tenien una [ə] àtona procedent de les /e/ i /a/ inaccentuades; i així la /ǎ/ s'obrí en /ĕ/ tot confluïnt amb la /ĕ/ que encara es pronunciava en *cel*, *terra*, etc.

Ara bé, no hi ha cap manera de documentar el tancament en /ĕ/ del reflex de la /ĕ/ llatina, car els textos antics només representen aquesta vocal amb la grafia *e*, que pot indicar tant una realització oberta com una de tancada. D'altra banda, però, el canvi de la /ĕ/ etimològica en /ǎ/ es constata en documents catalans de la darrereria del segle XIII i del principi del XIV. En el manuscrit P de les *Vides de sants rosselloneses*, del segle XIV, hom descobreix una sèrie de mots en què la grafia *a* (que sol representar un so central baix i per tant afí a una /ǎ/) ha reemplaçat la de *e*, com ara pot veure's en *aquala* < *ACCU-ĪLLA, *estasa* < EXTĒNSA, *malasa* < MALĪTĪA, *o(n)ram* < HONORĒMUS, *avats* < HABĒTĪS, entre d'altres exemples. Així mateix, el manuscrit B del mateix text presenta *granda(s)a* < *GRANDĪTĪA, *mas* < MĪSĪT, *asta* < ĪSTA i *dretasa* < *DĪRĒC-TĪTĪA.⁵ La *Crònica de Desclot*, el manuscrit més antic de la qual data del final del segle XIII o del començament del següent, proporciona molts exemples de la grafia *o* per *e* (< /ĕ/), els quals semblen representar o bé una altra manera d'escriure un so central neutre que no tenia llavors cap grafia corresponent, o, cosa que és més probable, l'assimilació de la vocal /ǎ/ a uns sons labials veïns, tal com s'esdevé avui

5. C. Maneikis KNIAZZEH i E. J. NEUGAARD (eds.), *Vides de Sants Rosselloneses*, I (Barcelona 1977), p. 5.

en els parlars baleàrics.⁶ Així, hi trobem formes del tipus *dou* < DĒBET, *doute* < DĒBĪTU, *vou* < VĪDĪT, *croure* < CRĒDĒRE, *boure* < BĪBĒRE i semblants.⁷ Alguns exemples addicionals del canvi de /ĕ/ en /ǐ/ són fornnits d'una banda per dos textos mallorquins del segle XIV i, de l'altra, per un document alt-empordanès de la mateixa centúria, si bé només conservat en un manuscrit del segle XV. La versió catalana de la *Questa del Sant Graal*, obra traduïda probablement pel mallorquí G. Reixach, ofereix nombrosos casos de la grafia *a* pel reflex de la /ĕ/ llatina: *pla* < PLĒNU, *ras* < RĒS, *avau* < HABĒTĪS, *marevala* < MĪRABĪLĪA, *vaura* < VĪDĒRE, etc.⁸ Un altre text mallorquí escrit talment a Capdepera conté, entre altres formes, *latra* < LĪTTĒRA, *davats* < DEBĒTĪS, *vandrau* < VE-NĪRE-HABĒTĪS, *marsà* < MERCĒDE i afins.⁹ I notem que el mateix fenomen es constata en les *Ordinacions d'Empúries*, on trobem *laude* < LĪ-CĪTA, *antra* < ĪNTRET i *prase* < PRĒNSA, però alhora hi surten *leuda*, *entra*, *pena*, *deut(e)*, etc.¹⁰

Quant a la naturalesa del desenvolupament fonològic de la /ĕ/ etimològica en el català oriental peninsular, la meua interpretació dels fets coincideix en general amb la de Gulsoy, si bé no d'una manera completa pel que fa al canvi de la /ǐ/ antiga en /ĕ/. És sabut que en el parlar d'algunes zones a les Illes Balears (els pobles de Binissalem, Alaró i Lloseta a Mallorca; la regió oriental de Menorca; la part occidental d'Eivissa),¹¹ s'han reduït en una època relativament moderna les

6. Sobre aquesta assimilació, *vid.* Joan COROMINES, *Entre dos llenguatges*, I (Barcelona 1976), p. 138, nota 41.

7. Miquel COLL i ALENTORN (ed.), *Bernat Desclot: Crònica*, 5 vols. (Barcelona 1949-1951). Sobre la llengua de la *Crònica* i, especialment, els casos de *o* per *e*, *vid.* Philip D. RASICO, *Estudi fonològic i complementari de la Crònica de Bernat Desclot (ms. 486 de la Biblioteca de Catalunya)*, dins Patricia BOEHNE i altres (eds.), «Actes del Tercer Colloqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica: Estudis en honor de Josep Roca-Pons» (Montserrat 1983), ps. 37-38.

8. Paul RUSSELL-GEWBETT, *Mediaeval Catalan Linguistic Texts* (Oxford 1965), ps. 167-168.

9. Miquel BATLLORI, *Dos textos mallorquins dialectals de les darreries del tres-cents*, «Randa», XI (1981), ps. 76-78.

10. Philip D. RASICO, *Les «Ordinacions d'Empúries»: Estudi lingüístic i reedició del text*, «Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit», II (Montserrat 1985), ps. 123-124.

11. Joan VENY, *Els parlars catalans: Síntesi de dialectologia*, 3a. ed. (Palma de Mallorca 1982), ps. 81, 83.

oposicions fonològiques del tipus [dĕu] (< DĒUS): [dóu] (< DĒBET): [dĕu] (< DĒCE) a un contrast entre els dos fonemes /ĕ/ (< ant. /ǎ/, /ĕ/) i /ĕ/ (< ll. vg. /ĕ/, /à:/) mitjançant la confluència de la /ǎ/ amb la /ĕ/ que ha restat en mots com *cel*, *terra*, etc. En aquest sentit, crec que pot establir-se un paral·lel històric entre, d'una banda, el pas de /ǎ/ en /ĕ/ que s'ha esdevingut a diversos indrets de les Balears i, de l'altra, la mateixa transformació que ocorregué antigament en el català oriental de la Península. En comptes d'una influència obridora exercida damunt la /ǎ/ per la [ə] atona (< /a/, /e/), tal com suggereix Gulsoy,¹² em sembla més probable l'explicació donada per Veny respecte al canvi de /ǎ/ en /ĕ/ en el baleàric modern.¹³ D'acord amb aquesta tesi, i aplicant-la ara al cas del català oriental peninsular, la /ǎ/ primitiva devia articular-se amb un cert grau d'obertura, i aquesta realització fonètica, juntament amb el baix rendiment que tenia l'oposició fonològica entre les /ǎ/ i /ĕ/ arcaïques, permeteren que les dues vocals confluïssin en /ĕ/ (fonema que restava en *cel*, *terra*, etc.) tot augmentant així l'abast de l'oposició /ĕ/:/ĕ/ i simplificant alhora el sistema vocàlic tònic. I, ben mirat, sembla que es pot considerar l'obriment de la /ǎ/ en /ĕ/ en el baleàric modern com una manifestació tardana, si bé independent, del mateix procés fonològic.

2. El desenvolupament de la /a/ posttònica llatina: reflexions històriques i dialectals

Un dels trets que caracteritzaven l'evolució del sistema vocàlic del llatí vulgar era l'afebliment de les vocals àtones. En el cas del català naixent, aquest afebliment permeté que es perdessin en general totes les vocals intertòniques internes que no es requerien per mantenir l'estructura sil·làbica. Tanmateix, la /a/, la vocal més oberta i per això la més resistent, no s'eliminà en posició posttònica, sinó que es convertí en /ĕ/ evidentment a conseqüència del mateix procés de debilitament que sofriren les altres vocals posttòniques. Així, el català modern presenta formes del tipus *espàrrec* < ASPARĀGU, *ànec* < ANĀTE, *cases* <

12. Joseph GULSOY, *L'evolució de les ee tòniques en català*, p. 93.

13. Joan VENY, *op. cit.*, ps. 33-34, 83.

CASAS, *cantes* < CANTAS, *beviés* < BĪBĒBAS, *partires* < *PARTĪ(VĒ)RAS, *sentiries* < SENTĪRE-HABEBĀS, *cantàvem* < CANTABĀMUS, *bevièu* < BĪBĒBATĪS, *ploren* < PLŌRANT, *temien* < TĪMĒBANT, *partirien* < PARTĪRE-HABĒBANT, *digues* < DĪCAS i semblants,, les quals es pronuncien amb una *e* tancada ([ɛ]) en els parlars occidentals moderns. Com és sabut, en la majoria dels parlars orientals avui no existeix cap diferència entre la pronunciació de les /a/ i /e/ àtones, les quals s'hi realitzen com a [ə] a causa d'una confusió que s'acomplí en el català medieval.¹⁴

Respecte al canvi que ens ocupa ací, cal tenir present que el tancament de la /a/ posttònica en /e/ també s'ha realitzat, encara que amb menys regularitat, en diversos parlars gallo-romànics i ibero-romànics, com ara en l'asturiano-leonès i en alguns parlars gascons i occitans.¹⁵

L'evolució de la /a/ posttònica en català s'ha estudiat sobretot en relació amb el canvi d'aquesta vocal en /ɛ/ davant el morfema plural /s/ en els substantius i els adjectius del tipus *cases* < CASAS, *bones* < BŌNAS, i també davant els morfemes verbals /s/ (segona pers. sing.) i /n/ (tercera pers. pl.) en formes com ara *cantes* < CANTAS, *canten* < CANTANT. Molts lingüistes han volgut explicar el canvi -AS > -es com a resultat d'una influència exercida sobre la /a/ àtona per alguns sons veïns. Alvar, per exemple, en referir-se a l'extensió geogràfica de la isoglossa -as/-es al nord-est de la província aragonesa d'Osca, fa servir el terme *metafonia vocàlica* per descriure el canvi al·ludit, si bé no adueix cap argument a favor d'un procés metafònic i, al capdavant, aquesta tesi no recolza sobre cap fonament lingüístic ni d'altra mena.¹⁶ Diversos filòlegs, com ara Fouché, Badia i Margarit i Guiter han atribuït el tancament de la /a/ posttònica en /ɛ/ davant una /s/ final (tipus *cases*, *cantes*) a la influència assimilatòria d'aquesta consonant, la qual té, com se sap, una articulació àpico-alveolar, i per tant de matís palatal, en català. Pel que fa al canvi de la desinència verbal -ANT (> -an) en -en,

14. Vid. Philip D. RASICO, *Estudis sobre la fonologia del català preliterari*, ps. 96-107.

15. *Ibid.*, p. 88.

16. Manuel ALVAR, *Catalán y aragonés en las regiones fronterizas*, dins A. M. BADIA MARGARIT i altres (eds.), «VII Congreso Internacional de Lingüística Románica», II (Barcelona 1955), ps. 751-752.

Fouché només indica que aquesta terminació degué experimentar una transformació semblant a la que sofrí -AS (> -es) en mots del tipus *coses* < CAUSAS, *altes* < ALTAS, etc., mentre que Badia i Margarit és del parer que la desinència verbal alludida esdevingué -en per analogia amb el pas de -as a -es.¹⁷

En llurs respectius tractats de gramàtica històrica catalana, Fouché, Badia i Margarit i Moll no relacionen els canvis de -AS en -es i -ANT (> -an) en -en amb el desenvolupament general de la /a/ posttònica interna, la qual s'ha fet /ɛ/ (> [ə] en els parlars orientals) en tots els contextos fonològics.¹⁸ Coromines, en canvi, sí que ha expressat aquesta relació en el seu estudi sobre el parlar de Cardós i la Vall Ferrera, on observa que en aquesta regió palleesa una /a/ posttònica també s'ha convertit en /ɛ/ en el reflex de la desinència verbal -AT (tercera pers. sing.), com en [kàntɛ] < CANTAT.¹⁹ En aquest sentit cal recordar que en molts parlars catalans del domini occidental una /a/ final àtona es pronuncia actualment com una *e* oberta ([ɛ]) o tancada ([ɐ]),²⁰ i, segons que sembla, aquest fenomen està relacionat amb el canvi més general de la /a/ posttònica en /e/ que hem considerat fins ací. Convindrà examinar més de prop, doncs, el sistema vocàlic occidental pel que fa al tractament de la /a/ posttònica.

En el parlar de Lleida i de la seva rodalia, i en el d'altres contrades nord-occidentals, una /a/ final romànica àtona ha esdevingut *e* oberta ([ɛ]) en els descendents dels mots llatins del cas acusatiu singular que acabaven, en la llengua clàssica, amb -AM, com en *casa* [káze] < CASAM, *herba* [ɛrβɛ] < HĒRBAM, etc. I la mateixa vocal etimològica també s'ha continuat com a *e* oberta en les formes verbals de la primera persona singular de l'imperfet i del condicional del mode indicatiu, i, a més,

17. Pierre FOUCHÉ, *Phonétique historique du roussillonnais* (Tolosa 1924), ps. 86-87; A. M. BADIA MARGARIT, *Gramática històrica catalana*, ps. 167-169; Henri GUTER, *Els altres Capcir*, dins «VII Congreso Internacional de Lingüística Románica», II, p. 714.

18. Pierre FOUCHÉ, *Phonétique historique du roussillonnais*, p. 81, 86-87; A. M. BADIA MARGARIT, *Gramática històrica catalana*, ps. 165-169; F. de B. MOLL, *Gramática històrica catalana* (Madrid 1952), ps. 98, 102-103.

19. Joan COROMINES, *El parlar de Cardós i Vall Ferrera*, dins *Entre dos llenguatges*, II (Barcelona 1976), p. 35.

20. Joan VENY, *op. cit.*, p. 129.

en l'imperatiu singular; així, *portava* [portáβɛ] [portáɛ] < PORTĀBAM, *portaria* [portariɛ] < PORTĀRE-HABĒBAM, *porta* [pórtɛ] < PŎRTA. En canvi, quan en el mateix parlar el reflex de la /a/ posttònica es troba davant una consonant, com en els plurals del tipus *cases* [káʒɛs] < CASAS o en les formes verbals com ara *cantes* [kántɛs] < CANTAS, *porten* [pórtɛn] < PŎRTANT, aleshores es pronuncia com a *e* tancada. Una *e* tancada també se sent en posició final en la tercera persona singular dels verbs de la primera conjugació (-ar), com en *porta* [pórtɛ] < PŎRTAT, *portava* [portáβɛ] [portáɛ] < PORTĀBAT, *portaria* [portariɛ] < PORTĀRE-HABĒBAT, etc.²¹ Finalment, cal notar que una *e* tancada s'articula igualment en els casos en què una /a/ posttònica esdevingué final de mot mitjançant la pèrdua d'una /n/ final romànica, tal com palesa la pronúncia occidental de formes com *rave* [ráβɛ] (ant. *raven*) < RAPHĀNU, *orfe* [órfɛ] (ant. *orfen*) < ŌRPĤĀNU, i altres afins.²²

Ara bé, l'evolució de la /a/ posttònica etimològica en català esdevé més clara a la llum de les observacions precedents. La qualitat de les vocals àtones, i d'una manera especial la de les posttòniques, devia ser relativament feble en el català del període dels orígens, la qual observació recolza sobre el testimoni de l'apòcope dels reflexos de les /e/ i /o/ finals àtones del llatí vulgar, així com sobre el de l'eliminació de les vocals posttòniques (i no necessàries per a l'estructura sil·làbica) llevat de la /a/. Nogensmenys, darrera l'accent el reflex de la /a/ posttònica llatina també experimentà un afebliment; però, en virtut de la seva qualitat molt oberta, pogué resistir la pèrdua i es tancà en una mena de /e/ el timbre de la qual no devia ser gaire precís en un principi. Després, i segurament molt abans de l'època en què es confongueren les /a/ i /e/ àtones en el català oriental, la nova /e/, procedent d'una /a/ originària, esdevingué una *e* tancada ([ɛ]), si més no en alguns parlars occidentals, quan es trobava encara en una síl·laba que acabava amb una consonant. Si no es trobava en aquest context, és a dir en una síl·laba tancada, llavors es convertí en una *e* oberta ([ɛ̃]), tal com palesen els fets fonològics moderns dels mateixos parlars occi-

21. Vid. Samuel GILI i GAYA, *Estudi fonètic del parlar de Lleida*, dins «Miscelánea Filològica dedicada a D. Antonio M.ª Alcover» (Palma de Mallorca 1932), ps. 247-249.

22. A. M. BADIA MARGARIT, *Gramàtica històrica catalana*, ps. 165-166.

dentals.²³ Ja se sap que en llatí la consonant nasal bilabial /m/, en formes com CASAM, PORTĀBAM, etc., s'eliminà d'hora en posició final de paraula, i, per tant, la /a/ final secundària podia tractar-se com si fos una vocal final originària semblant a la /a/ de l'imperatiu PŎRTA.²⁴ Això no sembla haver succeït, però, en el cas de la desinència verbal -T en la tercera persona singular dels verbs del tipus PŎRTAT, PORTĀBAT, etcètera, la qual consonant s'eliminà més tard i, així, hi restà el temps suficient per poder tancar una /a/ posttònica precedent en /e/.²⁵ Tanmateix, en el parlar arcaïtzant del Pallars aquest tancament no assolí una /a/ posttònica final d'origen llatí o romànic en mots com *casa*, *herba*, etc., i tampoc no ho féu en el cas dels imperatius del tipus *porta*, els quals es pronuncien encara avui amb una *a* final de timbre relaxat.²⁶

Acabem aquest estudi amb un cop d'ull als testimonis antics del canvi que hem considerat més amunt. L'exemple més primitiu que en conec data de mitjan segle IX, si bé ignoro si es troba en un manuscrit original o en una còpia posterior; es tracta del topònim rossellonès *Cabanes* (854) < CAPANNAS.²⁷ D'altres testimonis primerencs del mateix fenomen són *Calles* (988) < CAL(Ī)DAS,²⁸ *volies* (1010-1035) < vo-

23. Els fets dels parlars orientals a la mateixa època no són gaire clars, puix que no se sap si la /e/ provinent de la /a/ posttònica etimològica havia arribat a pronunciar-se com a *e* tancada o oberta abans de la confusió de les /a/ i /e/ àtones, confluència que degué acomplir-s'hi cap al segle XIII. Tanmateix, atès el caràcter conservador dels parlars occidentals, podem postular si més no teòricament que el vocalisme del català oriental era, al començament del període pre-literari, semblant al dels parlars occidentals respecte al tractament del continuador de la /a/ posttònica llatina.

24. Vid. C. H. GRANDGENT, *Introducción al latín vulgar*, 4a. ed. (Madrid 1970), ps. 193-197, 225.

25. Sobre la conservació tardana del reflex de la -T en els dialectes ibero-romànics, vid. Ramón MENÉNDEZ PIDAL, *Orígenes del español: Estado lingüístico de la Península Ibérica hasta el siglo XI*, 3a. ed. (Madrid 1950), ps. 351-353.

26. Joan COROMINES, *El parlar de Cardós i Vall Ferrera*, p. 35.

27. Henri GUITER, *Phonétique évolutive et Toponymie historique*, «Revue des Langues Romanes», LXXIV (1960), p. 37.

28. J. RIUS SERRA (ed.), *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, I (Barcelona 1945), p. 179. Aquest cartoral data del segle XIII i recull el document en què apareix el mot citat.

LĒBAS,²⁹ *chases* (1044) < CASAS,³⁰ *calces blaves* (1047) < *CALCĒAS BLAVAS,³¹ *Vigoles* (1085) < VĪNĒŌLAS,³² *vaces* (s. XII) < VACCAS;³³ *frangien* (1043-1117) < FRANGĒBANT,³⁴ *podien* (1115) < *POTĒBANT;³⁵ *Nogere* (c. 995) < *NOCARĪA,³⁶ *proclame* (1036-1079) < PROCLAMAT,³⁷ *esbalczave* (1085) < *EXBALTĪĀBAT.³⁸

Així, doncs, el canvi que s'ha analitzat ací ha de ser molt antic en català, i segurament s'hi acomplí abans del començament de l'època preliterària.

29. Joaquim MIRET I SANS, *Aplech de documents dels segles XIè y XIIè per a l'estudi de la llengua catalana*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», VI (1912), p. 382.

30. Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell, Sant Sadurní de Tavèrnoles, carpeta I.

31. Joaquim MIRET I SANS, *op. cit.*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», VI (1912), p. 355.

32. Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell, Santa Cecília d'Elins, carpeta II.

33. Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell, Documents en català, carpeta I.

34. Paul RUSSELL-GEBBETT, *Mediaeval Catalan Linguistic Texts*, p. 67.

35. Joaquim MIRET I SANS, *Documents en langue catalane (Haute Vallée du Sègre, XIe-XIIE siècles)*, «Revue Hispanique», XIX (1908), p. 17.

36. Arxiu de la Corona d'Aragó, Ramon Borrell, carpeta III.

37. Paul RUSSELL-GEBBETT, *Mediaeval Catalan Linguistic Texts*, p. 65.

38. Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell, Santa Cecília d'Elins, carpeta II.